

door dr. G. Puchinger

Mr. W. F. de Gaay Fortman was hoogleraar in het burgerlijk recht, handels- en arbeidsrecht aan de Vrije Universiteit. Van 1973-1977 was hij minister van Binnenlandse Zaken. Tot 9 juni 1981 was hij lid van de Eerste-Kamerfractie van het CDA.

Gesprek met mr. W. F. de Gaay Fortman

'Het voornaamste is – en daarom is mijn informatie geslaagd – dat met al hun ruzies de drie partijen die nu het tweede kabinet-Van Agt vormen, dit kabinet wilden. Het tweede is – en dan zal ik pas echt geslaagd zijn – dat *omdat* ze het wilden, ze nu elkaar ook het vertrouwen moeten geven dat voor een succesvolle samenwerking noodzakelijk is.

Dat komt weer op twee dingen neer. Het belangrijkste wat gebeuren moet is: aanvullende werkgelegenheid te vinden voor de werklozen. In de tweede plaats: een industriebeleid te voeren, waardoor het Nederlandse bedrijfsleven de mogelijkheid krijgt op eigen kracht nieuwe, blijvende arbeidsplaatsen te scheppen. Ter verwezenlijking van beide doelstellingen is gezondmaking van de staatsfinanciën noodzakelijk. Het voornaamste doel bij dit alles blijft de bestrijding van de jeugdwerkloosheid.'

Met deze samenvattende opmerkingen sloot mr. W. F. de Gaay Fortman een gesprek van drie uur lang af over de formatie-1981, en met name over zijn eigen informatie, waarvoor hij op woensdag 19 augustus om kwart voor tien 's avonds on-

verwacht bij de Koningin op Paleis Lange Voorhout werd geroepen, waar hij bij een langdurig onderhoud om tien voor half één 's nachts, dus op 20 augustus, een informatie-opdracht kreeg, zodat zijn informatie geduurd heeft van donderdag 20 augustus tot woensdag 2 september. Mr. W. F. de Gaay Fortman is een veelzijdig man, die zich op verschillend gebied bewogen heeft: wetenschap (hoogleraar, rector Vrije Universiteit, thans voorzitter van ZWO), politiek (afgevaardigde naar de Verenigde Naties, Eerste-Kamerlid, minister van binnenlandse zaken), kerk (deputaatschappen, artikelen in kerkelijke bladen) en kunst (was voorzitter van het Prins Bernhardfonds) hadden zijn uitgesproken belangstelling. Hij bleef steeds trouw aan de gereformeerde en anti-revolutionaire kring, maar bewoog zich ook

met gemak daarbuiten, dankzij zijn vele contacten en vriendschappen.

Het is reeds meer dan vijftientig jaar geleden dat koningin Juliana hem vroeg als informateur op te treden. In 1960 werd hij daarvoor opnieuw gevraagd, en dit keer met succes, want met gezag bemiddelde hij in een conflict tussen de anti-revolutionaire ministers Zijlstra en Van Aartsen enerzijds en de anti-revolutionaire en christelijk-historische Tweede Kamerfracties anderzijds. Later was hij van 1973 tot 1977 minister van binnenlandse zaken en voor Surinaamse en Antilliaanse Zaken in het kabinet-Den Uyl, waarbinnen hij nauwe persoonlijke contacten onderhield met *premier* Den Uyl en vice-premier Van Agt.

Hij heeft op 9 juni 1981 afscheid genomen van de Eerste Kamer, en in zekere mate zou men de informatie-opdracht van 20 augustus als een bekroning kunnen zien van het vertrouwen dat hij in brede kring geniet.

Nu beantwoordde hij met zijn rustige maar besliste stem mijn vragen, die ik hem vooraf had toegezonden en waarvan ik hem gesuggereerd had vooral mijn eerste vraag uitvoerig te beantwoorden. Deze luidde:

Hoe vergelijkt u uw informateurschap in de jaren 1956, 1960-'61 en 1981?

'Je begint met mij te vragen naar mijn informatie van '56, vervolgens naar '60-'61 en dan '81. Laat ik mij dan maar aan die chronologische volgorde houden.

In '56 had ik geen andere relatie met de politiek gehad dan dat er in '51 een verzoek van Romme was geweest om minister van justitie te worden, en dat ik in '52 voor Schouten de beoogde minister van sociale zaken was, iets wat uitliep op een verzoek van Donker om minister van justitie te worden.

In '56 kwam ik ineens voor de vraag van de Koningin te staan de mogelijkheid te onderzoeken om 'een kabinet' te vormen.

De formule bewees al dat men ten einde raad was. Het was geen geclausuleerde opdracht; geen richting van de partijen, waaruit het kabinet zou moeten worden samengesteld, werd genoemd. De Koningin vroeg in '56 om *een* kabinet. Dat is de ruimste opdracht die je krijgen kunt.'

Net als Colijn op 31 mei 1937

'Wat voor mij het belangrijkste was: in '56 had ik, zoals ik al zei, geen enkele praktische ervaring in de politiek. Wel was ik later lid van het Centraal Comité van de Anti-revolutionaire Partij en voorzitter van het College van Advies van die partij. In '56 ging het er om: de hele zaak zat vast op de verhouding tussen de drie christelijke partijen onderling en van hen met de socialisten.

In '60, toen er een coalitie van de liberalen en de christelijke partijen was, is er een controversie ontstaan over het aantal woningwetwoningen dat gebouwd diende te worden. Dat was in feite een heel beperkt probleem. Ik was toen bovendien net lid van de Eerste Kamer geworden, en lid zijn van een van de beide Kamers is een voordeel, want dan behoort je tot 'het gezelschap'. Een tweede voordeel was: het was een klein geschil en de kans voor een oplossing is groter naarmate een geschil kleiner is.

Tussen die twee informaties van toen en die van nu is nog een groot verschil. Sedertdien is er de openbaarmaking gekomen van de adviezen van de fractievoorzitters. Dat betekent dat de Koningin voorheen een veel grotere speelruimte had voor haar keuze, want er is nu een mogelijkheid om na te gaan: waar komt de door de Koningin aangewezen vandaan? In '56 had Lieftinck als informateur rapport uitgebracht en gezegd: ik zie geen kans een parlementair of extra-parlementair kabinet tot stand te brengen, gevormd door de christelijke partijen en de socialisten. Ik weet niet of er toen nog officiële consultaties zijn gepleegd. Op dat moment

zijn de Kamervoorzitters en de fractievoorzitters niet meer officieel om advies gevraagd. En toen kwam *ik* opeens. Niemand vroeg: waar komt hij vandaan? Uit het formatiedossier bleek mij dat ook niet. Men zei: de Koningin probeert het kennelijk nu eens met iemand zonder een politiek verleden. In '60 was het formatiedossier nog steeds geheim, al wist ik dat één mij had genoemd, en wel de voorzitter van de Tweede Kamer, mr. Kortenhorst. Voor 't overige vond ik in het formatiedossier geen enkele aanwijzing.

Nu is er de laatste vijftien jaar een praktijk ontstaan om de adviezen van de fractievoorzitters openbaar te maken: je leest wat ze aan de Koningin geadviseerd hebben, en soms ook *wie* ze aan de Koningin geadviseerd hebben. Met andere woorden, er kan op 't ogenblik zekere controle uitgeoefend worden of de Koningin zich beweegt binnen de speelruimte van de adviezen. Er blijven echter tenminste drie onbekenden: de adviezen van de beide Kamervoorzitters en het advies van de vice-president van de Raad van State, want die zijn niet openbaar. Dat blijft dus een open vraag.

Toen De Koning en Lubbers aangewezen zijn als informateurs, is meegedeeld dat de Koningin bovendien de Ministers van Staat Burger, Klompé, Ruppert en Drees geraadpleegd had. Overigens, voor wat Drees betreft, is bekend dat deze niet naar het paleis is geweest. De Koningin is naar hem toegegaan.

Er heeft zich dus een praktijk ontwikkeld dat men uit de pers en via uitlatingen van politici die bij de informatie betrokken zijn, kan nagaan: komt de één of ander die als formateur dan wel informateur is aangewezen zodanig te voorschijn dat de Koningin de meerderheid van de adviezen heeft gevolgd? De speelruimte van het staatshoofd om een *geheel* eigen keus te doen, is daardoor nu meer beperkt. Je zou het ook zo kunnen zeggen: je kúnt de Koningin tot op zekere hoogte nu narekenen,

maar wel *tot op zekere hoogte*, want de drie genoemde adviezen worden niet gepubliceerd, plus die van de Ministers van Staat. Je weet bovendien niet of de Koningin nog telefonische adviezen heeft ingewonnen, iets waartoe ze het volste recht heeft.

Nu wilde ik met deze ontwikkeling als basis het volgende zeggen.

In '81 werd ik gevraagd een formatie weer op gang te brengen die zeker niet op een enkel detailpunt was stukgelopen, maar die toch ook niet *absoluut* was misgelopen. De CDA-fractie had gezegd: wij zeggen géén *Ja* tegen de voorstellen van Kremers en Van Thijn, maar dit betekende niet dat ze alles verwierp wat Kremers en Van Thijn hadden voorgesteld.

Je kon dus constateren: in de eerste plaats, dat over een groot aantal punten overeenstemming bestond, maar dat er ook een aantal punten was, dat voor het CDA zo belangrijk was, dat het geen medewerking wilde geven aan de plannen van Kremers en Van Thijn. In de tweede plaats: de CDA-fractie was in drie stukken uiteengevallen: 1. Een groot aantal mensen die de voorstellen van Kremers en Van Thijn wel wilden accepteren. 2. Leden die dit ook wilden, maar die zeiden: aangezien Van Agt ontraden heeft *Ja* te zeggen, en bovendien heeft bekendgemaakt in geval van aanvaarding niet verder als fractievoorzitter te willen functioneren, voegen wij ons naar Van Agt. Maar dit was een groep die op zichzelf de voorstellen van Kremers en Van Thijn aanvaardbaar achtte. 3. Een groep die de voorstellen verwierp, op gronden door Van Agt ontwikkeld.

De eerste twee groepen samen waren groter dan de laatste groep. In sommige adviezen werd er op gewezen: er is in de Tweede Kamer een meerderheid voor datgene wat Kremers en Van Thijn wilden tot stand brengen.

Dan was er het derde gegeven: dat de ad-

viezen van de meest betrokken fractie-leiders, Den Uyl, Terlouw en Van Agt, alle drie zeiden: er moet in elk geval geprobeerd worden om de combinatie waarop Lubbers, De Koning en Van Thijn hebben aangestuurd – welke formatie ook door Kremers en Van Thijn als meest begerenswaardig werd gezien – tot stand te brengen.

Van Agt pleitte daarbij voor een ruime opdracht met mogelijkheden voor nog andere combinaties. Maar ook Van Agt zei: het ligt voor de hand het onderzoek allereerst te richten op de combinatie CDA-PvdA-D'66. En daarop richtte zich dan ook de opdracht die de Koningin mij meegaf: 'De mogelijkheden te onderzoeken op welke wijze op zo kort mogelijke termijn een kabinet kan worden gevormd, dat zich verzekerd weet van een vruchtbare samenwerking met de Staten-Generaal dan wel mag vertrouwen een ruime steun in de volksvertegenwoordiging te zullen ondervinden'.

Dat betekende: een voortzetten van de in de vorige formatieperiode en de daarvoor liggende informatieperiode begonnen pogingen, om een parlementair kabinet van de drie partijen tot stand te brengen.

Het tweede deel van de opdracht gaf de mogelijkheid om, als een parlementair kabinet niet mogelijk bleek, te onderzoeken of een extra-parlementair kabinet van dezelfde partijen tot stand zou kunnen worden gebracht. Op dit punt sloot de opdracht aan bij wat Van Agt, Den Uyl en Terlouw hadden geadviseerd. Daarbij teken ik dan aan dat Den Uyl en Terlouw zich duidelijk richtten op een *parlementair* kabinet en dat Van Agt daarnaast de mogelijkheid van een *extra-parlementair* kabinet openhield.

We moeten er nu aandacht aan geven dat in mijn geval de keuze van de informateur niet onomstreden is gebleven, en dat gaat terug op mijn optreden in de televisie-

rubriek *Den Haag Vandaag* op dinsdagavond 18 augustus.

Ik had me namelijk al een paar weken zorgen gemaakt over het opereren van de CDA-fractie. Ik was van mening dat dat optreden zich kenmerkte door het opwerpen van formele moeilijkheden en het langs een andere formele weg weer aan de orde stellen van zaken, waarover in wezen al een beslissing gevallen was. Kort gezegd, ik vond dat de fractie niet opereerde in overeenstemming met de verwachtingen die je van een partij als het CDA mocht hebben.

Op die 18e augustus had de fractie wéér geprobeerd een antwoord op vragen door de formateurs Kremers en Van Thijn gesteld, te ontwijken. Voor mij geheel onverwacht kreeg ik een uur voor de uitzending het verzoek om in een uitzending van *Den Haag Vandaag* mijn mening te geven over de stap van de fractie, die opnieuw tot vertraging leidde. Ik heb toen in die uitzending gezegd dat de fractie nu de grens bereikt had van wat in een formatie als gedrag tegenover andere partijen met wie men in gesprek was, aanvaardbaar was.

Ik heb uitdrukkelijk gesproken over *de fractie*, omdat in cruciale momenten van een formatie het altijd gaat over het optreden van *fracties*. Er bestaat bij de pers en bij de andere publiciteitsmedia de neiging om alle lof en blaam op de *fractievoorzitters* te werpen, maar ik vind dat onjuist, want in de cruciale momenten in een formatie zijn het *de fracties* die bepalen wat aan de formateurs of informateurs op hun vragen moet worden geantwoord. Ik hecht er ook aan om dit te zeggen: toen de interviewer van *Den Haag Vandaag* enkele malen opmerkte: 'U hebt het over de fractie, maar het is toch mijnheer Van Agt?', heb ik geantwoord: 'Fracties beslissen, en ze kunnen er zich niet achter verschuilen dat de fractievoorzitter hun een bepaald advies heeft gegeven'.

Nu, toen dat interview achter de rug was,

had ik wel het idee: als er nu nog hulp van buiten nodig is, om die drie fracties tot elkaar te brengen, is wel duidelijk dat ik daartoe niet geroepen zal worden, omdat ik mij tegen de manier van optreden van de CDA-fractie heb uitgesproken.

Ik was dan ook erg verbaasd toen woensdagavond 19 augustus de directeur van het Kabinet van de Koningin mij opbelde, of ik zo gauw mogelijk naar het Paleis Lange Voorhout wilde komen.

De Koningin heeft mij toen gevraagd of ik een onderzoek wilde instellen naar de mogelijkheid een kabinet te vormen zoals ik daarnet omschreven heb, waarbij ook zij ervan uitging dat allereerst zou moeten worden onderzocht of de combinatie die de vorige informateurs en formateurs voor ogen hadden, toch niet alsnog tot stand zou kunnen worden gebracht. De Koningin vroeg mij ook aandacht te geven aan het advies van de vertegenwoordiger van de VVD-fractie in de Tweede Kamer, de heer Wiegel – deze was toen nog geen fractievoorzitter, aangezien hij op dat ogenblik nog geen Tweede-Kamerlid was.

Nu moet vastgesteld worden dat ik op één punt *niet* voldeed aan het verlangen van Van Agt in zijn advies aan de Koningin geuit, namelijk dat aangewezen moest worden een informateur behorende tot het CDA, die zich niet had doen kennen als een voorstander van een bepaalde coalitie, want ik had in het *Den Haag Vandaag*-interview gezegd dat ik in de omstandigheden van het ogenblik een coalitie CDA-D'66-PvdA de beste voor het land vond. Van Agt had in zijn advies nog een tweede eis gesteld, namelijk dat de te benoemen informateur deskundig zou zijn op sociaal-economisch en financieel gebied. Maar met die eis had ik veel minder moeite, omdat ik jaren lang in de Eerste Kamer zowel de begroting van sociale zaken als die van economische zaken had behandeld, lid van de Sociaal-Economische Raad was geweest, en door mijn uitgebreide contacten met de vakbeweging en de on-

dernemersorganisaties mijzelf in elk geval in staat achtte een oordeel te hebben over wat er op financieel en sociaal-economisch gebied aan de hand is.

Ik heb de opdracht van de Koningin daarom aanvaard en ik ben voor die aanvaarding verantwoordelijk. Terecht zegt A. M. Donner in zijn artikel dat in ditzelfde nummer van *CD-Verkenningen* wordt opgenomen, dat de eerst verantwoordelijke voor de aanvaarding van een informateursopdracht de informateur zelf is. Ik heb dat zowel in mijn eerste persconferentie bij het begin van mijn werk als bij de tweede persconferentie bij de afsluiting van mijn arbeid als informateur gezegd. Daaraan voeg ik toe, dat de regels van een kabinetsformatie in Nederland meebrengen, dat het staatshoofd zelfstandig beslist wie naar zijn oordeel de beste informateur of formateur is. Men verwacht ook, dat de Koningin leiding aan de formatie geeft. Bij een president zou dat niet anders zijn!

Hoe trof u voor uw besef de zaken aan toen u op 20 augustus 1981 door de Koningin als informateur was aangewezen?

'Wat ik aantrof was dat er algemeen een gevoel heerste dat de formatie vastzat op tegenstellingen van personen, terwijl ik zelf die zeker aanwezige tegenstellingen als van secundair belang beschouwde, en veel belangrijker vond dat *achter* die persoonlijke tegenstellingen *politieke* verschillen schuil gingen. Ik vond daarom dat ik moest proberen om die politieke tegenstellingen duidelijk geformuleerd te krijgen, omdat het alleen langs die weg mogelijk zou zijn, wat er aan persoonlijke tegenstellingen bestond, uit de weg te ruimen. Zo zag ik het.

Bovendien meende ik te bespeuren, en dat werd na een paar dagen tot zekerheid, dat alle drie betrokken partijen de onder Van Thijn en Kremers mislukte combinatie toch wensten.

Wiegel had gevraagd aan de Koningin:

ik zou wel eens vastgesteld willen zien of de drie partijen die in geding zijn inderdaad geen nationaal kabinet willen, want *hij* dacht dat het nationale kabinet alléén was afgesprongen op onwil van de Partij van de Arbeid.

Dat heb ik eerst nagegaan, en toen bleek me dat zowel D'66 en het CDA als de Partij van de Arbeid het nationale kabinet zoals Wiegel het bedoelde – van vier partijen – verwierpen. Vervolgens heb ik Terlouw zeer nadrukkelijk gevraagd: staat het vast, zoals je voor de televisie hebt gezegd, dat D'66 in de huidige omstandigheden niet in een combinatie met de VVD zal treden? Terlouw heeft mij daarop geantwoord: ik heb dat in de verkiezingscampagne herhaaldelijk verklaard en ik heb het voor de televisie herhaald, welnu, ik houd mij aan mijn woord. Daarmee was, zij het ook in negatieve zin, aan de wens van Wiegel voldaan.'

Had u aanvankelijk verwacht nog met Van Agt te zullen onderhandelen over het te vormen kabinet, of zag u zijn 'ontslag' als fractieleider aankomen?

'Natuurlijk had ik verwacht met Van Agt te zullen onderhandelen, want er was op 20 en 21 augustus geen enkele aanleiding of aanwijzing te verwachten dat Van Agt als fractieleider zou terugtreden. Ik had verwacht Van Agt als eerste onderhandelaar te zullen ontmoeten, want iedere formateur of informateur *begint* met een bezoek te brengen aan de zittende minister-president, en in dit geval zou ik dan meteen gesproken hebben met de fractievoorzitter van het CDA. Bovendien had ik een dringende reden het eerst met hem te willen praten, omdat hij mij niet begeerd had als informateur en ik hem wilde uitleggen waarom ik, dat wetende, toch de opdracht van de Koningin had aanvaard. De ziekte van Van Agt heeft veroorzaakt dat dit onderhoud eerst geruime tijd later heeft plaatsgevonden.

De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat die-

zelfde ziekte de formatie zeker vier dagen heeft opgehouden, omdat ik niet te weten kon komen of, en zo ja onder welke voorwaarden, de fractie van het CDA bereid was in voortgezette onderhandelingen te treden. Die onzekerheid is opgelost doordat Van Agt maandag 24 augustus zijn fractievoorzitterschap neerlegde. Hij heeft dat zeer correct gedaan, door dit feit eerst in een persoonlijke brief aan mij te melden, en pas *nadat* vast stond dat ik van die brief had kennisgenomen, een brief met hetzelfde bericht aan Lubbers, die toen waarnemend fractievoorzitter was, te laten bezorgen.'

Hoe beleefde u het plotselinge ontslag van Van Agt als fractieleider?

'Het antwoord is: ik heb het ontslag van Van Agt als fractievoorzitter betreurd, omdat op dat moment niet vast stond wie hem zou opvolgen. In de tweede plaats: het premierschap was niet in discussie, en bij alles wat aan onderhandelingen nog plaats zou vinden, bleef de noodzakelijkheid bestaan dat de beoogde *premier* met het resultaat zou moeten instemmen. Het aftreden van Van Agt als fractievoorzitter schiep dus onzekerheid.'

Heeft dit plotselinge ontslag van Van Agt, dat de politieke wereld in Den Haag in rep en roer bracht, uw informatie ongunstig of uiteindelijk, direct dan wel indirect, gunstig beïnvloed?

'Op die vraag kan ik geen concreet antwoord geven. De historicus zal het eens aan het licht moeten brengen, maar voor mij stond vast dat ik in elk geval een gesprek met Van Agt zou moeten hebben, omdat ik jegens hem per se wilde duidelijk maken *waarom* ik toch, in strijd met zijn wens, het informateurschap had aanvaard. Zoals hij mij een persoonlijke brief geschreven had, zo heb ik die brief met een persoonlijke brief van mijn kant beantwoord.

Ik heb hem toen op donderdag 25 augus-

tus op het Kabinet van de gevormde minister van de Nederlandse Antillen ontmoet, bij de aanbieding aan hem van een boek van onze gemeenschappelijke vriend, prof. A. J. M. Kunst, over de rechtsgeschiedenis van de Nederlandse Antillen. Ik heb hem bij die gelegenheid gezegd dat ik graag een gesprek met hem wilde. Op zijn initiatief heeft dat gesprek de daarop volgende vrijdagavond bij ons thuis plaatsgevonden. Ik sprak aanvankelijk met hem af op het Catshuis, maar de volgende dag liet hij weten dat hij liever bij ons thuis wilde komen praten.

Dat gesprek heeft het verloop van mijn informatieperiode gunstig beïnvloed. Wij hebben eerst geconstateerd, dat na onze briefwisseling in de persoonlijke sfeer niets meer op te helderen of te bespreken viel. Vervolgens hebben we voor de overgebleven punten van verschil tussen de drie partijen een van weerskanten verhelderend gesprek gehad.

Het was een avond, die de beste herinneringen oproept aan onze samenwerking van 1973 tot 1977.

Hoe was de sfeer aan de onderhandelings-tafel?

'Dát er onderhandeld zou worden en dat er alléén onderhandeld zou worden over de punten die gedurende de fase-Kremers-Van Thijn waren blijven liggen, is vlot overeengekomen. We waren daar in minder dan een morgen doorheen. De onderhandelingen zelf waren van verschillende kanten hard, maar in een goede sfeer.'

Hoe schatte u technisch-kwalitatief het akkoord van de informateurs Lubbers, De Koning en Van Thijn? Was het werkelijk een effectief akkoord waarmee te werken viel of meer een wederzijdse bereidverklaring met een taxatie van de problemen waarvoor het nieuwe kabinet stond?

'Het antwoord is: het programmakkoord

van de informateurs Lubbers, De Koning en Van Thijn is door alle drie de fracties aanvaard, toen zij het formateurschap van Kremers en Van Thijn inclusief de bevoordingen van de opdracht aanvaardden. Immers, Kremers en Van Thijn kregen de opdracht: formeren op basis van dat programmakkoord.

Dat programmakkoord draagt een tweeslachtig karakter: het bestaat enerzijds uit beschouwingen, anderzijds uit concrete programapunten. Voor zover het bestaat uit beschouwingen, zullen deze door het nieuwe kabinet in beleid moeten worden omgezet. Het akkoord is overigens concreter dan sommigen hebben doen voorkomen.'

Was u aan het begin van uw informatie optimistisch of pessimistisch gestemd?

'Ik zou er dit van willen zeggen: ik was noch pessimistisch noch optimistisch, maar ik zag goede mogelijkheden om te slagen, omdat ik ervan overtuigd was dat de drie onderhandelaars een kabinet van deze samenstelling wilden en de geschilpunten, die er nog lagen, mij niet onoverkomelijk leken.'

Wanneer ging u merken dat uw informatie zou slagen?

'In de loop van zaterdag 29 augustus, toen Lubbers met een voorstel kwam, waarin geen bedrag meer voor de aan te brengen bezuinigingen werd genoemd, maar werd aangegeven op grond van welke kwalitatieve factoren de ombuigingen en het daaruit voortvloeiende bedrag zouden worden bepaald.

Het verzet van zowel Terlouw als Den Uyl tegen het noemen van een bepaald bedrag aan ombuigingen en de verdeling daarvan over de verschillende departementen, was namelijk hierin gelegen, dat zij de economische gegevens, waarvan het zittende kabinet uitging bij de vaststelling van de begroting voor 1982, niet kenden. Dit bezwaar heb ik van de aanvang af gegrond gevonden, en het heeft me direct bij het

begin van mijn informateurschap verbaasd, dat in vorige fasen van de formatie die cijfers niet aan *alle* onderhandelaars zijn verstrekt. Het voorstel van Lubbers, waarin *geen bedrag* aan ombuigingen was vermeld, maar wel de procedure om tot ombuigingen te geraken dwingend werd voorgeschreven, kwam daaraan voor een groot deel tegemoet. Op mijn uitdrukkelijk verlangen zijn de basiscijfers, van welke bij de opstelling van de begroting voor 1982 werd uitgegaan, uiteindelijk aan de informateur en aan de drie onderhandelaars ter beschikking gesteld. Dat heeft ten slotte geleid tot een akkoord over de procedure die het nieuwe kabinet zou moeten toepassen om de vereiste ombuigingen concreet vast te stellen. Aan de vaststelling van die procedure hebben alle drie de onderhandelaars bijdragen geleverd.

Men kan dus vaststellen dat Den Uyl en Terlouw hun zin hebben gekregen in zoverre dat geen *exact* bedrag aan ombuigingen in het regeerakkoord is genoemd, maar dat anderzijds waarborgen zijn geschapen dat wanneer het nieuwe kabinet zich houdt aan het op dit punt bereikte akkoord, een bedrag aan ombuigingen zal worden bereikt, dat de door Van Agt zo zeer gewenste 4¹/₂ miljard dicht zal benaderen, zo niet overschrijden.

Dit alles op basis van gegevens die op 1 september jl. beschikbaar waren. Het is namelijk mogelijk dat daarna wijzigingen in de cijfers zich hebben voorgedaan, bijvoorbeeld door de revaluatie van de gulden die gisteren heeft plaats gevonden.'

Heeft het rapport-Wagner gedurende uw informatie nog een rol gespeeld?

'Bestudering van het hele formatiedossier toont aan dat het rapport-Wagner gedurende de gehele formatieperiode een rol heeft gespeeld. In mijn periode is het met nadruk aan de orde gekomen, omdat wij een bespreking hebben gewijd aan de zorg voor de technologie en het industriebeleid,

in samenhang met de taakafbakening die op dat punt tussen het departement van onderwijs en wetenschappen en het departement van economische zaken moest worden vastgesteld.

In het stuk van het regeerakkoord dat in mijn informatieperiode tot stand is gebracht, is uitgesproken dat die taakafbakening zo zal moeten zijn, dat een krachtig industriebeleid daadwerkelijk kan worden gevoerd. Daarbij is verwezen naar het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie*, en dat van de adviescommissie voor het industriebeleid, *Naar een nieuw industrieel elan*, het zogenaamde rapport-Wagner. Het rapport-Wagner is een met visie en vaart geschreven stuk en het is een kunststuk van de heer Wagner geweest, dat hij zo snel zijn vogels van diverse pluimage tot een unaniem aanvaard stuk heeft weten te brengen. Een program in de strikte zin van het woord is het echter niet. Het geeft algemene richtlijnen aan, die bij de vaststelling en de uitvoering van een nieuw industriebeleid moeten worden gevolgd.'

Welke rol heeft de defensie-paragraaf gespeeld gedurende uw informatie?

'De defensie-paragraaf werd door alle drie onderhandelaars als vaststaand aangenomen, zoals Kremers en Van Thijn hadden geconcludeerd.'

Bent u gerust over de defensie-afspraken met het oog op het voortbestaan van het nieuwe kabinet?

'Het is duidelijk dat de defensie-paragraaf uit een oogpunt van duidelijk beleid voor een te vormen kabinet onbevredigend is.'

En waarom?

'Omdat die paragraaf uitgaat van het uitreden van de ministers van de Partij van de Arbeid, indien tot plaatsing van kernwapens in Nederland zou worden besloten. In veel ingrijpender vorm is het dus een

vergelijkbaar voorbehoud als dat waar- onder Colijn in 1925 zijn kabinet formeer- de over het al of niet voortbestaan van het gezantschap bij het Vaticaan.

Dat alle drie partijen een dergelijk onbe- vredigend voorbehoud hebben aanvaard, verklaar ik uit de omstandigheid dat zij alle drie intern verdeeld zijn over het al dan niet plaatsen van nieuwe kernwapens.'

Heeft de formatie van Van Agt afgebouwd wat u gedurende uw informatie begon, of zijn er in die laatste periode van deze lange formatie nog nieuwe elementen bijge- komen?

'Het belangrijkste wat naar mijn oordeel gedurende de formatie-Van Agt is toege- voegd aan het regeerakkoord is dat ten opzichte van de defensie-paragraaf is aan- vaard een door Van Thijn gedurende de formatie-Kremers-Van Thijn geformu- leerde gedragslijn voor de Partij-van-de- Arbeid-ministers, in geval het vraagstuk van de plaatsing van nieuwe kernwapens acuut zou worden. In die formulering van Van Thijn is vastgelegd dat de ministers van de Partij van de Arbeid het recht hebben alles in het werk te stellen hun eigen opvattingen als kabinetsbeleid aan- vaard te krijgen, maar dat zij aan de an- dere kant de plicht hebben en aanvaarden serieus deel te nemen aan beraadslagingen en besluitvorming binnen het kabinet, hóé die dan ook mogen verlopen. Eerst *nadat* die beraadslaging en die besluitvor- ming binnen het kabinet hun beslag zullen

hebben gekregen, zullen de ministers van de Partij van de Arbeid besluiten of zij al dan niet zullen aftreden.'

Was u gedurende de formatie-Van Agt enkel belangstellend toeschouwer of ook nog incidenteel medespeler?

'Natuurlijk heb ik gedurende de formatie- Van Agt nog wel enige contacten met de hoofdfiguren van de formatieonderhan- delingen gehad, maar die brachten geen verandering in de inhoud van het overeen- gekomen.'

Welke zijn uw voornaamste conclusies die u voor u zelf trekt uit uw laatste informa- tieperiode? Wat verwacht en wat hoopt u van het nieuwe kabinet?

'Hier zou ik dit van willen zeggen: dat het nieuwe kabinet, als we abstraheren van de tijdbom die in de defensie-paragraaf ligt, een goede kans van slagen hebben, mits vooral de Partij van de Arbeid en het CDA ophouden te beklemtonen dat ze het op tal van punten met elkaar niet eens zijn, en alle drie de deelnemende partijen elkaar het vertrouwen geven dat voor het welslagen van een parlementair kabinet nu eenmaal noodzakelijk is.'

Den Haag, 5 oktober 1981.

